

Cahiers du CEFRES

N° 10, Antologie francouzských společenských věd : Město
Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger (Ed.)

Pierre NORA

Mezi pamětí a historií : problematika míst

Référence électronique / electronic reference :

Pierre Nora, « Mezi pamětí a historií : problematika míst », Cahiers du CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd : Město (ed. Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger).

Mis en ligne en / published on : juin 2010 / june 2010

URL :

http://www.cefres.cz/pdf/c10/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Pierre Nora, historik působící na *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* v Paříži a odpovědný redaktor časopisu *Le débat*, stál u zrodu jednoho z nejdůležitějších děl posledních desetiletí : *Les lieux de mémoire : la République, la Nation, les Frances, 1984-1992*. Cílem tohoto projektu je ukázat proces postupného vytváření francouzské národní identity okolo pomníků, knih a rituálů které konstituovaly a rozvíjely paměť národa. Pierre Nora zde shromáždil nejslavnější francouzské historiky k vytvoření topografie zároveň reálné i imaginární, ke konstrukci orientačních bodů kolektivní paměti, jejichž souhrnem se z mnoha hledisek jeví právě město.

Mezi pamětí a historií: problematika míst

Pierre Nora

I. KONEC DĚJIN JAKOŽTO PAMĚTI

Zrychlení historie. Je třeba zvážit, o čem tento výraz – hledáme-li dál za metaforickou rovinou jeho významu – vypovídá: stále rychlejší pád do minulosti, jež je nenávratně mrtva, vnímání všech věcí jako něčeho nadobro ztraceného – ztráta rovnováhy. Pod tíhou silného historického vědomí dochází k vykořenění zbytku života, kterým žila vřelost tradice, němý zvyk, opakování dávných předobrazů. Sebe–uvědomění ve znamení minulého, dovršení něčeho, co kdysi dávno započalo. Jestliže tolik hovoříme o paměti, je tomu tak proto, že paměť již není.

Vyhledávání *míst*, kde se krystalizuje a kam se uchyluje paměť, patří k tomuto zvláštnímu okamžiku našich dějin. Okamžiku věru přelomovému, kdy vědomí odtržení od minulosti a vědomí přerušené paměti splývají; kdy však ještě přetrvává tolik paměti, aby se mohla položit otázka, jakých podob nabývá. Vědomí kontinuity se přimyká k místům. Existují *místa* paměti, protože již nejsou *prostře-*

dí paměti.

Připomeňme nenapravitelnou devastaci, kterou byl zánik venkovského rolnického světa, oné pospolitosti paměti, jež se stala nejpřitažlivějším historickým tématem právě tehdy, kdy vrcholila průmyslová revoluce. Tento zásadní průlom naší paměti je jen jedním příkladem z mnoha. Celý svět přijal nový trend, v důsledku dobře známých jevů – globalizace světa, demokratizace, zmasovění, medializace. Na okraji tohoto světa vstoupily do dějinnosti puzeny nezávislostí osamostatněné národy, společnosti probuzené koloniálním násilím z jejich etnologického spánku. A v témže hnutí vnitřní dekolizace i všechna etnika, skupiny, rodiny, které mají silnou paměť a slabý historický potenciál. Nadchází konec společností paměti, konec všech společenství, která zajišťovala zachovávání a předávání hodnot, církve či školy, rodiny či státu. Konec ideologií paměti, např. těch, které zajišťovaly pravidelný přechod od minulosti k budoucnosti nebo ukazovaly, co bylo třeba uchovat z minulosti pro přípravu budoucnosti. Ať již jde o reakci, pokrok či dokonce revoluci. Ba ještě něco: samotný modus historického vnímání se – za přispění médií – neuvěřitelně rozšířil a paměť obrácenou do dědictví vlastní intimity nahradila pomíjivost aktuálnosti.

Zrychlení: tento fenomén nás brutálně probouzí k uvědomění propastné vzdálenosti mezi skutečnou pamětí, společenskou a nedotčenou, pamětí, jejíž model představovaly společnosti nazývané primitivní či archaické a jejíž tajemství si odnesly – a dějinami, které jsou tím, co z minulosti dělají naše společnosti, odsouzené k zapomnění, neboť unášené ve víru změny. Vzdálenosti mezi pamětí celistvou, diktátorskou a neuvědomělou, pamětí organizující, všemocnou, spontánně aktualizující, pamětí bez minulosti, pamětí, jež věčně předává svůj odkaz, umísťuje dávnověk předků do nerozlišeného času hrdinů, prvopočátků a mýtu – a pamětí naší, která je pouhou historií, stopou a klasifikací. Propastná vzdálenost, která se ještě prohlubovala s tím, jak si lidé prosazovali – a to stále výrazněji od nástupu moderního věku – právo, možnost, ba povinnost změny. Vzdálenost, která dnes dostoupila ke své nejzazší mezi.

□

Toto vytržení paměti, dobyté a vykořeněné dějinami, působí jako zjevení: přetržení pradávného pouta identity, konec toho, co bylo pro nás samozřejmostí – totožnosti dějin a paměti. Fakt, že ve francouzštině je pouze jediný výraz pro označení minulosti, která se udála, a intelektuální operace, jež tuto minulost činí srozumitelnou

(což Němci odlišují slovy *Geschichte* a *Historie*, v češtině do určité míry odpovídá výrazům *dějiny* a *historie*¹), tento často připomínaný jazykový deficit, vyjevuje náhle svou hlubokou pravdu: pohyb či hnutí, jež nás unáší, je téže povahy jako pohyb, který nám jej představuje. Pokud bychom ještě žili svou pamětí, nepotřebovali bychom jí zasvěcovat místa. Nebylo by míst, neboť by nebylo paměti unášené dějinami. Každé gesto, nejběžnější pohyb, by pro nás byly rituálním opakováním toho, co se dalo vždy, od nepaměti, v nerozlišené jednotě aktu a jeho smyslu. V momentě, kdy se objevuje stopa, vzdálenost, zprostředkování, již nejsme ve skutečné paměti, nýbrž v dějinách. Vzpomeňme na Židy, kteří věrně lpějí na každodenním rituálu tradice. Jako „národ paměti“ nepotřebovali historii, a to až do okamžiku, kdy se otevřeli modernímu světu – spolu s tím vznikla potřeba historiků.

Paměť, historie – uvědomujeme si, co vše je rozdělujeme. Paměť je život, jejím nositelem je živá pospolitost, a proto se stále vyvíjí, je otevřená dialektice vzpomínky a amnésie, neuvědomující si deformující proměny, jimiž prochází; je bezbranná vůči jakémukoli požití, zneužití a manipulacím, prochází dlouhými obdobími latence a náhlého oživení. Historie je rekonstrukce – vždy problematická a neúplná – toho, co již není. Paměť je vždy aktuální, pouto prožívané ve věčné přítomnosti; Historie je představením či zobrazením minulosti. Paměť je citová a magická, přijímá pouze ty prvky, jež jí vyhovují. Živí se matnými, zobecňujícími, všeobjímajícími nebo pomíjivými, prchavými, nediferencovanými vzpomínkami; určitými nebo symbolickými, je otevřená všem přenosům, filtrům, censurě a projekcím. Historie, protože je operací intelektuální a světskou, vyžaduje analýzu, kritický diskurs. Paměť ukládá vzpomínku do posvátného prostoru, historie ji odtud vypuzuje, vždy proměňuje vše v prózu. Paměť vzchází z určitého společenství, jež stmeluje, jinými slovy – slovy *Halbwachse* – je tolik pamětí jako lidských společenství. Paměť je vždy mnoho, paměť kolektivní, množná a individualizovaná. Naproti tomu historie patří všem a nikomu, a proto je předurčena k univerzálnosti. Paměť zapouští kořeny v konkrétnu, prostoru, gestu, obrazu a předmětu. Historie se přimyká pouze k časovým kontinuitám, vývoji věcí a vztahům mezi věcmi. Paměť je absolutní, historie zná pouze relativitu.

---

¹ Pozn. př.

V srdci dějin působí živel kriticismus, jenž ničí spontánní paměť. Paměť je historii vždy podezřelá, skutečným posláním historie je totiž paměť zničit a vytěsnit. Historie je negací legitimacy prožití minulosti. Ve světě společností historie, jejichž „historizace“ by byla dovršená, by nastala definitivní a konečná desakralizace. Gesto historie, usilování historikovo nejsou oslavou toho, co se skutečně událo, nýbrž jeho anihilací. Není sporu o tom, že široké prosazení historického kriticizmu by bylo zárukou péče o muzea, medaile a pomníky, tedy vybavení nezbytného pro jeho vlastní práci, přitom by však došlo ke ztrátě toho, díky čemu, jak se domníváme, jsou tyto předměty *místy paměti*. Společnost, která by sebe prožívala zcela ve znamení historie, by vposledku neznala – právě tak jako tradiční společnost – místa, v kterých by mohla ukotvit svou paměť.

Jedním z nejhmatatelnějších znaků tohoto vytržení historie z paměti je možná počátek určité historie historie, probuzení, ve Francii zcela nedávné, historiografického vědomí. Historie, přesněji historie vývoje národa, představovala jednu z našich nejsilnějších kolektivních tradic: naše *prostředí paměti* par excellence. Od středověkých kronikářů až k současným historikům „totální“ historie se historická tradice pěstovala jako trénování paměti a jejího spontánního prohlubování, rekonstrukce minulosti bez mezer a vady. Žádný z velkých historiků, počínaje Froissartem, se jistě nedomníval, že představuje pouze určitou paměť. Commynes si neuvědomoval, že shrnuje pouze dynastickou paměť, La Popelinière paměť francouzskou, Bossuet monarchickou a křesťanskou, Voltaire paměť pokroku lidského druhu, Michelet pouze paměť „lidu“ a Lavisse paměť národa. Naopak, všichni byli přesvědčeni, že jejich úkol spočíval v tom, aby ustavili paměť pozitivnější, všeobsažnější a explikačnější než všechny předcházející. Vědecké nástroje, kterými se historie vybavila v devatenáctém století, pouze výrazně posílily kritický aparát skutečné paměti. Všechny velké historické úpravy spočívaly v rozšíření záběru kolektivní paměti.

V zemi, jakou je Francie, nemůže být historie historie nevinnou činností. Odráží vnitřní podvracení historie jakožto paměti historií jakožto kriticizmem. Každá historie je svou podstatou kritická a všichni historici tvrdili, že odhalili lživé, falešné mýty svých předchůdců. Jestliže však historie začne dělat svou vlastní historii, rodí se něco významného. Když vzniká potřeba historiografie – historie si předsevzala, že bude pronásledovat, hledat v sobě to, čím není, bude sebe samu odhalovat jakožto oběť paměti a usilovat o to, aby

se od paměti osvobodila. V zemi, jež by historii nepřisoudila úlohu spočívající v usměřování a formování národního vědomí, by historie historie postrádala tento polemický obsah. Například ve Spojených státech, zemi mnoha pamětí a proudů, se tato disciplína pěstuje odjakživa. Různé výklady americké nezávislosti nebo občanské války, jakkoli velký je jejich dopad, nezpochybňují americkou Tradici, což lze vysvětlit buď tím, že zde v jistém smyslu žádná taková tradice neexistuje, nebo tím, že není spojena především s historií. Naproti tomu ve Francii je historie obrazoborecká, nic jí není svaté. Její funkce spočívá v tom, že se zmocňuje těch momentů, které zapustily nejsilnější kořeny v tradici – významné bitvy, kanonické učebnice jako Lavissovy *Dějiny Francie* – aby rozložila jejich mechanismus a co nejdříve rekonstruovala podmínky jejich vzniku. To znamená zasadit pochybnost do samotného srdce, kritický nůž mezi strom paměti a kůru historie. Jestliže provádíme historiografii Francouzské revoluce, rekonstruujeme její mýty a její interpretace, znamená to, že se již zcela neztotožňujeme s jejím odkazem. Zkoumat tradici, jakkoli úctyhodnou, znamená nepovažovat se jednoznačně za jejího nositele. Historie historie se nezaměřuje pouze na nejposvátnější předměty národní tradice – tím, že zkoumá její materiální a konceptuální prostředky, postup jejího utváření a zprostředkovatele jejího šíření ve společnosti, její ustavování jako tradice, vstoupila celá historie do svého historiografického věku, dovršujíc proces odluky od paměti.

V určité chvíli se zdálo, že jedna tradice paměti našla – skrze historii a ve společenství s národem – krystalickou formu v syntéze Třetí republiky (vzpomeňme celou škálu děl s širokým chronologickým záběrem, počínaje *Dopisy k dějinám Francie* od Augustina Thierryho, 1827, po *Upřímnou historii francouzského národa* od Charlese Seignobose, 1933). Historie, paměť a národ tehdy tvořily více než propojený přirozený celek: komplementární jednotu, symbiózu ve všech rovinách, vědecké i pedagogické, teoretické i praktické. Národní definice minulosti se mocně dožadovala ospravedlnění osvětlením minulosti. Přítomnost poznamenaná a znejistělá revolučním traumatem volala po celkovém přehodnocení monarchické minulosti; znejistělá i porážkou z roku 1870, která ještě naléhavěji vyzývala – tváří v tvář německé vědě i německému učiteli, skutečnému vítězi u Sadové – k formování dokumentární vědy a institucionalizaci tradování paměti prostřednictvím školy. Nic se nevyrovná patosu odpovědnosti historika, napůl kněze, napůl

vojáka, před národem: takový patos se mohutně ozývá např. v úvodníku prvního čísla *Revue historique* (1876), v němž Gabriel Monod mohl oprávněně vidět „kolektivní, metodický vědecký výzkum, jenž pomalu postupuje vpřed“, kterak pracuje „tajně a jistě ku slávě vlasti i lidského pokolení“. Při četbě takového a stovky podobných textů si musíme klást otázku, jak se mohla prosadit myšlenka, že pozitivistická historie není kumulativní. V perspektivě národního formování jsou politika, vojenství, biografie a diplomacie pilíři kontinuity. Porážka u Azincourtu či Ravaignacova vražda, „den zklamání“ (11. 11. 1630) nebo jedna z dodatečných klauzulí westfálské mírové smlouvy jsou plody důkladného propočtu. Učená analýza přidává nebo odnímá jeden prvek národnímu kapitálu. Tento prostor paměti je jednotný: mezi naší řecko-římskou kolébkou a koloniálním impériem Třetí republiky není většího rozdílu než mezi vznešenou učeností, která anektuje k národnímu dědictví nová teritoria, a školní učebnicí, která prosadí její vulgátu. Svatá historie, protože svatý národ. Naše paměť zůstala v posvátném prostoru skrze národ.

Porozumět tomu, proč bylo toto pouto rozrušeno pod tíhou nové desakralizační vlny, by znamenalo ukázat, jak byla v krizových třicátých letech dvojice stát – národ postupně nahrazována dvojicí stát – společnost. A jak se v témže okamžiku a z týchž důvodů historie, která byla tradicí paměti – výrazně především ve Francii – proměnila ve vědu společnosti o sobě samé. Takto mohla jistě vytvářet podmínky pro detailní zkoumání určitých zvláštních pamětí, dokonce se proměnit v laboratoř mentálního ustrojení minulých věků. Ovšem tím, že se odpoutala od identifikace s národem, přestala být obývána subjektem a zároveň ztratila své pedagogické poslání, jež ji předurčovalo k předávání hodnot. Krize školy je toho důkazem. Národ již není jednotným rámcem, jenž sjednocoval vědomí kolektivity. Již není zpochybňována jeho definice; mír, prosperita a omezení její síly vykonaly zbytek díla. Jediné, co ji ohrožuje, je absence hrozeb samotných. S příchodem společnosti, která zaujala místo národa, bylo ospravedlňování minulostí, tedy historií, nahrazeno ospravedlňováním budoucností. Minulost bylo možné pouze poznat a uctívat a národu sloužit: budoucnost je třeba připravovat. Tyto tři pojmy se osamostatnily. Národ již není zápasem, ale daností. Historie se stala společenskou vědou a paměť čistě soukromým jevem. Národ – paměť byl poslední podobou historie – paměti.

Pátrání po místech paměti se nachází na křižovatce dvou proudů, jež dnes ve Francii spoluurčují jeho místo a smysl: na jedné straně proud čistě historiografický, reflexe dějin, na straně druhé pak proud či hnutí ve vlastním slova smyslu historické. Čas míst paměti – toť právě onen okamžik, kdy se obrovský kapitál, který jsme prožívali v důvěrném poutu s pamětí, vytrácí, aby dál přetrvával pouze pod pohledem rekonstruované historie. Na jedné straně dochází k výraznému prohloubení historické práce, na druhé straně se ustavuje dědictví v pevné, konsolidované podobě. Vnitřní dynamika kritického principu, vyčerpání našeho politického a mentálního historického rámce, který je dosud natolik silný, aby nám nedovolil zůstat k tomu lhostejní, zároveň ovšem již natolik slabý, že se pouze občas vynoří v podobě svých nejmocnějších symbolů. Oba proudy se kombinují a oba – současně a se stejnou silou – nás přivádějí k základním nástrojům historické práce na jedné straně a symbolicky nejnabitějším předmětům či momentům naší paměti na straně druhé: k archivům stejně jako k trikoláře, knihovnám a muzeím jako k výročím, svátkům, Panteonu či Vítěznému oblouku; k encyklopedii Larousse a ke zdi komunardů.

Místa paměti jsou především relikty. Extrémní forma, kde přetrvává komemorativní vědomí v historii, jež ji volá, neboť ji nezná. Pojem místa paměti se rodí v důsledku deritualizace našeho světa. Místa paměti jsou tím, co produkuje, ustavuje, zřizuje, buduje, vyhláší, lstivě a dobrovolně, společenství, které prochází proměnou a obrodou. Upřednostňuje přirozeně nové před starým, mladé před starým, budoucnost před minulostí. Muzea, archivy, hřbitovy, svátky, výročí, smlouvy, protokoly, pomníky, svatyně, spolky – to jsou svědkové naší doby, iluze věčnosti. Proto jsou tyto patetické, chladné pietní akty nostalgické. Jsou rituály společnosti bez rituálů; pomíjivé sakrální momenty ve společnosti, která se desakralizuje; zvláštní projevy věrnosti ve společnosti, jež stírá partikularismy; diferenciace ve společnosti, která ze zásady nivelizuje; znamení uznání společenství a sounáležitosti se společenstvím ve společnosti, jež uznává téměř jen sobě rovné a totožné jedince.

Místa paměti se rodí a žijí ze stesku po spontánní paměti, z vědomí, že je třeba vytvářet archivy, zavádět výročí, pořádat oslavy, pronášet nekrology, notářsky ověřovat dokumenty, neboť tyto akty již nejsou přirozené. A proto úsilí menšin bránících svou paměť, již ukrývají a žárlivě střeží ve vyhrazených místech, pouze vyjevuje pravdu o všech místech paměti. Neboť, pokud by jim nebyla věno-

vána ona pietní péče, historie by je rychle smetla. Opíráme se o bašty. Kdyby však to, co tyto bašty brání, nebylo ohroženo, neměli bychom ani potřebu stavět je. Kdybychom vzpomínky, jež v nich střežíme, skutečně prožívali, byly by zbytečné. A kdyby se jich historie nezmocňovala, aby je mohla zdeformovat, proměnit, hníst a petrifikovat, nestaly by se místy pro paměť. Jsou totiž důsledkem vratného efektu: historické momenty vytržené, ovšem zároveň navracené pohybu dějin. Nejsou zcela živé, nejsou docela mrtvé – jako ony škeble na břehu, když moře ustoupí z živé paměti.

La Marseillaise nebo pomníky zesnulých tedy žijí tímto ambivalentním životem, uhněteny z pocitu soupatřičnosti i odpoutání. V roce 1790 14. červenec již byl a ještě nebyl místem paměti. V roce 1880 byl ustanoven národním svátkem a tímto se stal oficiálním místem paměti, ovšem duch republiky v něm ještě nacházel skutečný zdroj. A dnes? Ztráta naší národní paměti nás nutí, abychom na ni pohlíželi očima, které již nejsou ani naivní ani lhostejné. Paměť, jež nám již nepatří a která nás svírá mezi postupující desakralizací a dočasně obnovovaným sakrálnem. Hluboké pouto, které nás dosud drží jakožto dlužníky paměti, ale zároveň historická vzdálenost, která nás nutí, abychom chladně zkoumali a inventarizovali dědictví. Místa, která vyvázla životem z paměti, kterou již neobýváme, zpola oficiální a institucionální, zpola citová a sentimentální. Místa paměti existují ve společném prostoru, nejsou však téže povahy. Již nevyjadřují žádné bojovné přesvědčení ani horlivou, zanícenou účast, jsou útočišti, v nichž dosud přežívá něco ze symbolického života. Prudký přechod z paměti do historie, ze světa, kde byli naši předci, do světa nahodilého vztahu k tomu, co nás utvořilo, přechod z totemických dějin do kritické historie. Toť čas míst paměti. Již neslavíme národ, nýbrž zkoumáme jeho oslavy.

II. PAMĚŤ V ZAJETI HISTORIE

To, co se dnes nazývá pamětí, není tedy paměť, nýbrž již historií. Současný vzrýv zájmu o paměť znamená pouze dokonání jejího rozplynutí v ohni historie. Potřeba paměti je potřebou historie.

Jistě není možno obejít se bez tohoto slova. Přijměme je, ovšem s jasným vědomím rozdílu mezi skutečnou pamětí, dnes ukrytou v gestu a zvyku, v řemeslech, v nichž se předává vědění ticha, ve

vědění těla, v neuvědomělých tradicích a instinktivním vědění, a paměť již proměněnou svým vstupem do historie, která je téměř jejím opakem: vědomá a uvážená, prožívaná jako úkol a nikoli spontánně; psychologická, individuální a subjektivní, a nikoli sociální, kolektivní a všeobsažná. Co se událo na cestě mezi onou první pamětí – bezprostřední, a pamětí druhou – nepřímou? Můžeme odpovédět tím, že tento proces zachytíme v okamžiku dovršení současné proměny.

Ona druhá paměť je především pamětí archivující. Opírá se bezezbytku a cele o co nejpřesnější momenty stopy, o její co možná nejmateriálnější otisk, nejkonkrétnější záznam, nejviditelnější detail obrazu. Proces, který započal písmem, je dovršen v nejvěrnějších záznamech magnetické pásky. Avšak čím méně je paměť prožívána z vnitřku, tím více potřebuje vnějších podpor a hmatatelných orientačních bodů existence, která již žije pouze skrze ně. Proto posedlost archivem, která je znamením doby a která usiluje o úplnou konzervaci veškeré přítomnosti a zároveň o celistvé uchování veškeré minulosti. Pocit rychlého a nenávratného mizení se snoubí s úzkostným hledáním přesného významu přítomnosti a nejistoty z budoucnosti a propůjčuje i té nejnepatrnější stopě a nejnepatrnějšímu svědectví hodnotu paměti–hodnoty. Tolik jsme litovali, že naši předchůdci zničili nebo že se v jejich době ztratilo to, co by nám umožnilo vědět, nyní se obáváme, abychom se nestali obětí téže výtky ze strany našich nástupců. Vzpomínka se cele proměnila v pečlivou rekonstrukci sebe sama. Současná paměť je pamětí zaznamenávající, která přenechává archivům, aby vzpomínaly místo ní, a vytváří nové a nové znaky, v nichž se ukládá, jako had svou kůži. Kdysi se sběratelé, učenci a benediktýni věnovali hromadění dokumentů, stojíce na okraji společnosti, která postupovala vpřed bez nich, a dějin, které se psaly bez nich. Pak historie – paměť tento poklad vložila do samotného základu své učeného díla, aby mohla šířit jeho výsledky tisícerými sociálními kanály. Dnes, kdy se vědci odpoutali od kultu dokumentarismu, žije celá společnost kultem konzervování a archivování. To, čemu říkáme paměť, je de facto budování obrovitého materiálního skladu, v němž ukládáme to, nač si nemůžeme rozpomenout – bezedný inventář toho, na co bychom si mohli jednou potřebovat rozpomenout. „Papírová paměť,” o níž hovořil Leibniz, se stala samostatnou institucí muzeí, knihoven, skladů, dokumentačních středisek, databank. Odborníci

odhadují, že jen počet veřejných archivů se během několika desetiletí ztisícínásobil.

Žádné historické období nebylo tak posedlé fenoménem archivu. Nejde jen o množství archivů, které moderní společnost spontánně produkuje, nebo o technické reprodukční a konzervační technologie, které má dnes k dispozici, jde o takřka pověřivou bázeň a úctu, kterou chová ke *stopě*. Tak jak zaniká tradiční paměť, cítíme stále více povinnost pietně hromadit stopy, svědectví, dokumenty, obrazy, slova, viditelné znaky toho, co bylo, jako kdyby tento stále se rozšiřující spis měl sloužit jako důkaz před nějakým tribunálem dějin. Posvátno bylo vloženo do stopy, která je jeho negací. Nemůžeme vědět, na co si budeme muset jednou vzpomenout. Odtud pak naše zábrany, které nám zakazují ničit, a ukládají, abychom vše archivovali, nerozlišeně rozšiřovali pole paměti–hodností, hypertrofovali funkci paměti, spjatou s vědomím jejího vytrácení, a souběžně posilovali všechny instituce paměti. Statut a role odborníků se poněkud změnily: kdysi jim byla vytýkána posedlost konzervováním a přirozené produkování archivů. Dnes soukromé firmy a veřejné správní instituce přijímají archiváře s tím, aby vše střežili, zatímco odborníci se naučili, že základ jejich práce spočívá v umění řízené destrukce.

Proces materializace paměti se takto v rozmezí několika let neuvěřitelně rozšířil, rozmnožil, decentralizoval, demokratizoval. Před příchodem moderní doby bylo archivování výhradní doménou významných rodů, církve a státu. Kdo se dnes necítí povinen uchovat své vzpomínky, napsat Paměti? Netoliko bezvýznamní aktéři, nýbrž i jejich svědci, manželky či lékaři. A čím je svědectví banálnější, tím více se zdá být hodno toho, aby zobrazovalo průměrnou mentalitu. Likvidace paměti byla dovršena obecnou ochotou k registraci. Během jediné generace se imaginární muzeum nezměrně obohatilo. Rok 1980, „Rok dědictví“, přinesl pozoruhodný příklad, neboť významově posunul pojem dědictví až ke hranicím neurčitosti. O deset let dříve, v roce 1970, slovník Larousse ještě úzce vymezoval: „*patrimoine*² znamená dědictví po otci či matce“. Encyklopedie Le Petit Robert z roku 1979 již definuje takto: „jmění předávané předky, kulturní dědictví nějaké země“. Z velmi omezeného pojetí histo-

² Výraz *patrimoine* původně označoval dědictví po otci či matce, dědičné jmění. Dnes se běžně užívá v širším přeneseném smyslu. (Pozn. př.)

rických památek jsme učinili prudký skok – společně s konvencí o kulturním dědictví v roce 1972 – k pojetí, které by mohlo teoreticky být všeobsažné.

Nejde ovšem jen o to, že chceme střežit a uchovávat veškeré znaky odkazující k paměti, a to i když přesně nevíme, ke které paměti vlastně odkazují. Archivování je imperativem doby. Dokladem této situace jsou archivy Sociálního zabezpečení – bezprecedentní dokumentární soupis, jenž dnes představuje tři sta kilometrů délky, obrovskou masu hrubé paměti, která – pokud bychom ji otevřeli – by nám vyjevila celou společnost v její patologii i normálnosti, počínaje dietami až po životní styly, a to podle oblastí, podle profesí. Masu, jejíž uchování jakož i teoretické využití by ovšem vyžadovalo drastická, ale nerealizovatelná opatření. Archivujte, archivujte, vždy ještě něco zůstane! Není tento výsledek totožný (a to je další výmluvný příklad) s důsledky nedávného rozšíření zcela legitimního zájmu o sbírání „oněch hlasů vycházejících z minulosti“ (Philippe Joutard)? V současné době jen ve Francii pracuje přes tři sta týmů, které se zabývají přímým zaznamenáváním osobních výpovědí a svědectví. Dobrá. Když však uvážíme, že jde o archivy specifického druhu – vytvoření archivu trvá dlouhé hodiny, samotný záznam zhruba šedesát minut a jeho hodnota je problematická, neboť archivovaný záznam je bez živého kontextu sotva srozumitelný – nutně si musíme klást otázku po jejich nozém využití. O jaké vůli k paměti vlastně vypovídají? O vůli dotazovaných nebo tazatelů? Archiv pozměnil svůj smysl i statut již pouhým faktem své váhy. Není již více či méně vědomě uchovávaným zůstatkem živé paměti, nýbrž plně vědomým, cíleným a organizovaným sbíráním ztracené paměti. Archiv dnes představuje nový život, přičemž život se často uskutečňuje jako vlastní registrace – jsou aktuální novinky něčím jiným? – v druhé, odvozené paměti, jakési protetické paměti. Nekonečná výroba archivů je nejzazším důsledkem nového vědomí, nejviditelnějším výrazem terorismu historizované paměti.

Tato paměť k nám totiž přichází z vnějšku a my jsme nuceni ji interiorizovat sami v sobě, neboť již není součástí života společnosti.

Přeměna paměti v historii postavila každé společenství před nutnost redefinice, přehodnocení své identity oživením vlastních dějin. Úkol paměti činí z každého historika sebe sama. Příkaz historie takto daleko překročil omezený okruh profesionálních histori-

ků. Nejde jen o jedince tradičně opomíjené oficiální historií, posedlé potřebou vynést na povrch jejich hluboko ukrytou historii. Všechny stavy, celky, skupiny, intelektuální i neintelektuální, učené i neučené, podobně jako etnika a sociální menšiny, pociťují potřebu vypravit se po stopách svého dějinného formování, za svými kořeny. Sotva najdeme rodinu, z níž by se alespoň jeden její člen nepustil do co možná nejširšího a úplného pátrání po neznámých životech těch, z nichž vzešel život jeho. Jsme svědky obrovského rozmachu zájmu o soukromé genealogické výzkumy. Roční zpráva Národních archivů udává 43 procent pro rok 1982 (proti 38 procentům žádostí univerzit). Je pozoruhodné, že nejvýznamnější historické výklady biologie, fyziky, lékařství a hudby nejsou dílem profesionálních historiků, nýbrž biologů, lékařů, fyziků a hudebníků. Vychovatelé píší dějiny výchovy, počínaje tělesnou výchovou a konče vyučováním filozofie. Dnes, kdy je veškeré tradiční vědění zpochybňováno, všechny vědní obory si předsevzaly úkol prověřit své základy retrospektivním prozkoumáním svého vzniku a vývoje. Sociologie pátrá po svých praotcích, etnologie – obracejíc se k dlouhé tradici, počínající kronikáři v 16. století a vedoucí přes koloniální správce až po současnost – se vydává probádat svou historii. Rovněž literární kritika rekonstruuje genezi svých kategorií a své tradice. Pozitivistická, důsledně analytická historie – v době, kdy se jí historici vzdávají – nachází v této naléhavé potřebě a nutnosti takové široké uplatnění a prohloubení, jaké nikdy nepoznala. S koncem historie – paměti se množí zvláštní paměti dožadující se vlastních dějin.

Příkaz zní „vzpomínat“, ale vzpomínat mám já a jsem to já, na koho se rozpomínám. Historická proměna paměti znamená definitivní prosazení individuální psychologie. Oba jevy jsou tak úzce propojeny, že se sotva ubráníme soudu, že se objevily v tentýž historický okamžik. Nebylo to právě ke konci minulého století – v době zjevných otřesů tradičního světa rovnováhy (především v důsledku rozbití rolnického života), kdy paměť proniká – spolu s Bergsonem – do samotného středu filozofické reflexe, spolu s Freudem do středu psychické osobnosti, a konečně – spolu s Proustem – do středu autobiografické literatury? Zhroucení toho, co pro nás bylo pamětí ztělesněnou zemí, a usídlení paměti do centra individuálních identit jsou jako dvě tváře téhož zlomu, počátek procesu, který dnes vrcholí. A nevděčíme právě Freudovi a Proustovi za dvě intimní a přesto univerzální místa paměti, kterými jsou prvotní scéna a slavná „madeleine“? Proměna paměti představuje

zásadní posun: od historického k psychologickému, od sociálního k individuálnímu, od předávání k subjektivnímu, od opakování k rozpomínání. Posun, který značí nový řád paměti, jež je napříště soukromou záležitostí. Úplná psychologizace paměti, které jsme dnes svědky, zásadním způsobem proměnila strukturu identity já, mechanismy paměti a vztahu k minulosti.

Neboť příkaz paměti vposledku tíží – naléhavě, leč zároveň nerozlišeně – jednotlivce a pouze jeho. A pouze na něm a na jeho vztahu k minulosti spočívá břímě zpřítomnění minulosti. Atomizace obecné paměti a její proměna v soukromou paměť propůjčuje zákonu vzpomínání velkou sílu vnitřního nutkání. Každému ukládá povinnost rozpomínat se, nutnost znovuoživení sounáležitosti se stává principem a tajemstvím identity. Tato sounáležitost jej celého pohlcuje. Když paměť již není všudypřítomná, nebyla by přítomna vůbec nikde, pokud by se jí nerozhodlo – samo – ujmout individuální vědomí. Čím méně je paměť životem kolektivním, tím více potřebuje jednotlivce, kteří se sami stávají lidmi – paměť. Korsičanům například jako by vnitřní hlas říkal: „Musíš být Korsičanem!“ A Bretoncům: „Musíš být Bretoncem!“ Chceme-li si uvědomit sílu a naléhavost tohoto příkazu, možná bychom se mohli obrátit k Židům, kteří se dnes v tak hojném počtu pokoušejí rozpomínat. V této tradici, jejíž jedinou historií je její paměť, být Židem znamená rozpomenout se na to, že jím jsme, ale jestliže je tato vzpomínka zvnitřněna, ponenáhlu vás upomíná celého. Paměť čeho? Možná paměť paměti. Psychologizace paměti vnesla do vědomí každého člověka pocit, že jeho spása vposledku závisí na vyrovnání nesplátnutelného dluhu.

Paměť – archiv, paměť – úkol. Abychom doplnili tento obraz proměny, je třeba třetího a posledního členu této trojice, paměť – oddělení.

Náš vztah k minulosti, přinejmenším tak jak se vyjevuje skrze nejvýznamnější historická díla, je něco docela jiného než to, co očekáváme od paměti. Nikoli retrospektivní kontinuita, nýbrž demonstrace diskontinuity. Pro historii–paměť správně chápat minulost znamenalo vycházet z toho, že minulost se skutečně neudála. Neboť mohla být rozpomínáním vzkříšena. Přítomnost, která se svým způsobem stávala minulostí, minulostí znovu oživenou, aktualizovanou, zpřítomňovanou tímto poutem a tímto zakotvením. Abychom měli pocit minulosti, bylo jistě třeba určitého předělu mezi

přítomností a minulostí, nutně se muselo objevit „před“ a „potom“. Spíše než o oddělení vnímané jako radikální předěl, šlo o interval ve filiaci, jež bylo nutno upravit. Obě velká témata srozumitelnosti historie, pokrok a úpadek, byla – přinejmenším od moderní doby – projevem právě tohoto kultu kontinuity, jistoty, že víme, čemu a komu jsme měli být vděční za to, že jsme tím, čím jsme. Myšlenka „původu“ je sice již profánním prvkem mytologického vyprávění, přesto ale v podmínkách globální sekularizace dodávala společnosti její smysl a naplňovala její potřebu po posvátnu. Čím vznešenější původ, tím vznešenější jsme byli i my. Neboť skrze minulost jsme velebili sebe. Právě tento vztah byl rozbit. Podobně jako se budoucnost viditelná, předvídatelná, manipulovatelná, budoucnost jako projektovaná přítomnost, stala neviditelnou, nepředvídatelnou, neopanovatelnou, jsme se analogicky dostali od pojetí viditelné minulosti k pojetí neviditelné minulosti. Od minulosti, prožívané jako od nás neoddělené, k minulosti, kterou vnímáme jako zlom. Od historie, která se hledala v kontinuu paměti, k paměti, jež se promítá do diskontinuity historie. Nebudeme již mluvit o „původu“, nýbrž o „narození“. Minulost se nám dává jako cosi radikálně odlišného, je oním světem, od něhož jsme navždy odříznuti. Naše paměť vyjevuje pravdu o sobě tím, že objevuje právě onen předěl.

Neboť si nepředstavujme, že vědomí diskontinuity se uspokojí s neurčitostí temnoty bez obrysů. Je paradoxní, že vzdálenost volá po sblížení, které ji zpřítomňuje a obdařuje tepem života. Nikdy jsme netoužili tak intenzivně, všemi smysly, abychom cítili váhu půdy na holinách, ruku lábla z konce prvního milenia a pach měst 18. století. Ovšem nechat se očarovat iluzí minulosti lze jedině v podmínkách diskontinuity. Veškerá dynamičnost našeho vztahu k minulosti je dána napětím mezi námi a nedostupnou, zrušenou minulostí. Jde o představení, reprezentaci ve vlastním slova smyslu, která se diametrálně liší od toho, oč usilovalo kdysi vzkříšení. Ačkoli si totiž vzkříšení nárokovalo univerzální záběr, vždy implikovalo určitou hierarchii vzpomínky, která zaručovala uchování stínů a světla, aby ustavilo perspektivu minulosti prizmatem finalizované přítomnosti. Ztráta jediného a jednotného výkladové principu nás uvrhla do roztržitého světa a zároveň propůjčila každému předmětu, byť nepatrného významu a nejméně pravděpodobnému, nejméně přístupnému, hodnotu historické záhady. Kdysi jsme totiž věděli, čí synové a dcery jsme, a dnes jsme syny a dcerami nikoho a všech. Jelikož nikdo neví, jaká minulost se nám vyjeví, nejistota

a neklid vše proměňuje v stopu, potenciální znamení, tušení dějin, číhání na dějiny, kterým kontaminujeme nevinné věci. K dějinám se vztahujeme tak, že se násilně zmocňujeme toho, o čem víme, že nám již nepatří. Vyžadujeme přesné zaměření na určitý ztracený cíl. Reprezentace vylučuje fresku, fragment, celistvý obraz; postupuje tak, že osvětluje body, odebírá vybrané signifikativní vzorky, které mohou něco znamenat. Paměť především „sítnicová“, retinální a do značné míry televizní. Jak bychom mohli nevidět paralely mezi proslulým „návratem vyprávění“, které se tolik uplatňuje v současných dějepisných příručkách, a všemocným obrazem a filmem v současné kultuře? Jde ale o vyprávění, jež je zcela odlišné od tradičního vyprávění, cele uzavřené do sebe sama a synkopicky rytmizované. Jak bychom mohli přehlédnout analogii mezi úzkostlivým lpěním na archivních dokumentech – předkládáme autentický dokument –, jsme svědky prudkého vzestupu orálnosti – citujeme samotné aktéry dějiny, necháváme promlouvat jejich hlas – a autenticitou bezprostřednosti, na níž jsme byli ostatně navyklí? Jak bychom mohli v onom zvýšeném zájmu o každodenní život v minulosti nevidět jediný prostředek, díky kterému můžeme obnovit plnost dnů a vůni věcí? A v životopisech anonymních lidí prostředek k tomu, abychom pochopili, že masy nevydávají pravdu o sobě jako masy? Jak nevidět v těch bublinách historie, které nám nabízí tolik mikro–historických studií, vůli vyrovnat historii, již rekonstruujeme, s historií, kterou žijeme? Dalo by se hovořit o paměti – zrcadle, kdyby ovšem zrcadla neodrážela obraz téhož, zatímco my chceme objevovat rozdíl a ve zření tohoto rozdílu zahlédnout vlastní identitu, kterou nelze najít. Nikoli genezi či vývoj, nýbrž rozluštění toho, co jsme, ve světle toho, co již nejsme.

Tato alchymie hledání má paradoxně za následek to, že historie, od níž by nás mělo naše upnutí k budoucnosti osvobodit, se stává tajemstvím přítomnosti. Ostatně spíše bychom zde měli mluvit o historických než historii – historik vykonává thaumaturgickou operaci. Podivuhodný osud – historikova úloha byla kdysi jasná a jeho místo pevně zakotvené ve společnosti: nechat promlouvat minulost a stát se prostředníkem vztahu s budoucností. Jeho osoba byla méně důležitá než služba, kterou poskytoval; byl pouhým učeným hlasem, nástrojem přenosu, co možná nejméně nápadnou pomlčkou mezi hrubou hmotností dokumentace a uložením do paměti. Absence posedlá objektivitou. Z trosek dějin – paměti povstává nová postava, jež se na rozdíl od svých předchůdců přiznává

k úzkému, důvěrnému a osobnímu vztahu ke svému předmětu. Nejen přiznává, deklaruje jej, prohlubuje a nespátřuje v něm překážku, nýbrž nástroj pochopení. Neboť tento předmět vzchází plně ze své subjektivnosti, byl stvořen a obnoven. Neboť nová postava je tím nástrojem metabolismu, jenž dává smysl a život tomu, co by samo o sobě a bez něho nemělo smyslu a bylo bez života. Představme si společnost zcela pohlcenou svou vlastní historicitou, dějinností – nebyla by schopná produkovat historiky. Žila by ve znamení budoucnosti, spokojila by se s technologií automatické registrace sebe sama a přístroji sloužícími k inventarizaci sebe sama, neurčitě budoucnosti by pak odkazovala úlohu sebezpochopení. Naproti tomu naše společnost, která je vytržená své paměti v důsledku rozsáhlých změn, jimiž prošla, a tím více je posedlá touhou pochopit sebe sama historicky, je odsouzena k tomu, aby přisuzovala historikovi stále větší hodnotu, neboť historik koná to, co by chtěla a bez čeho se nedokáže obejít: historik je ten, kdo brání historii v tom, aby byla jen historií.

Právě tak jako panoramatické vzdálenosti vděčíme za výhodu velkého detailu a nezvratné cizosti za umělou hyperpravdivost minulosti, změna východiska vnímání nutně přivádí historika k tradičním předmětům, od nichž se odvrátil, k obvyklému repertoáru naší národní paměti. Znovu se ocitá na prahu rodného domu, ve starém, neobývaném domově, změněném k nepoznání. S tímž rodinným nábytkem, ovšem pod jiným světlem. Před stejnou dílnou, ale pro jiné dílo. Historiografie nutně vstoupila do svého epistemologického věku, éra identity je definitivně uzavřena, paměť nezvratně polapena hysterií – historik již není člověkem–pamětí, nýbrž sám je již místem paměti.

□

III. MÍSTA PAMĚTI, JINÁ HISTORIE

Místa paměti náležejí dvěma řádům – v tom tkví jejich hodnota a zároveň složitost – jsou jednoduchá i nejednoznačná, přirozená i umělá, bezprostředně se nabízející smyslové zkušenosti a přitom vycházející z abstraktní konstrukce.

Místa jsou ve trojím smyslu, materiálním, symbolickém i funkčním, kritéria se ovšem uplatňují v různé míře. I místo zjevně čistě materiální, jako např. archiv, může být místem paměti pouze tehdy, když je představivost obdaří symbolickou auroou. I místo čistě funkční, jako učebnice, závěť, spolek veteránů, se stává místem paměti, jen je-li součástí nějakého rituálu. Dokonce i minuta mlčení, která se zdá nejextrémnějším příkladem symbolického významu, je zároveň cosi jako hmotný fragment časové jednotky a pravidelně slouží k soustředěnému připomenutí. Všechny tři aspekty jsou vždy přítomny současně. Např. tak abstraktní místo paměti jako pojem generace: je materiální svým demografickým obsahem; funkční hypoteticky, neboť zajišťuje krystalizaci vzpomínky a současně její přenos; symbolická *ex definitione*, protože určitou událostí či zkušeností, prožitou několika jednotlivci, charakterizuje většinu, která stála stranou.

Místa paměti jsou výsledkem napětí paměti a historie, součinností obou faktorů, která způsobuje to, že jeden určuje druhý. Na počátku musí být vůle k paměti. Pokud bychom se zřekli tohoto základního principu, snadno bychom dospěli od úzké definice, těhotné nejvíce možnostmi, k definici možné, ovšem volné, otevřené pro každý předmět potenciálně hodný vzpomínky. Trochu jako klasická pravidla někdejší historické kritiky, která moudře rozlišovala „přímé zdroje“, tj. zdroje, které společnost vědomě vytváří, aby byly reprodukovány jako takové – zákon, umělecké dílo – a nerozlišenou masu „nepřímých zdrojů“, tj. všechna svědectví, která společnost zanechala, aniž by tušila, že se k nim jednou obrátí historici. Jestliže tato vůle k paměti chybí, místa paměti se stávají místy dějin.

Naproti tomu je jisté, že pokud by nepůsobil čas, dějiny, změna, museli bychom se spokojit s pouhou historií memoriálů. Tedy skutečně místa, ovšem místa smíšená, hybridní a mutantní, důvěrně spjatá se životem a smrtí, časem a věčností, ve spirále kolektivního a individuálního, prozaična a posvátna, nehybného a pohyblivého. Moebiový kruh ovinutý kolem sebe. Neboť je-li skutečností, že smyslem existence místa paměti je zastavit čas, zahradit cestu zapomínání, znehybnit určitý stav věcí, učinit smrt nesmrtelnou, zhmotnit nehmotné za účelem – zlato je jedinou pamětí peněz – vložení maxima smyslu do minima znaků, je zároveň jisté, že místa paměti – a díky tomu jsou přitažlivá – žijí pouze z toho, že jsou schopna proměny, v nepřetržitém sledu sémantických přesunů a v nepředvídatelném rozrůstání jejich přediva.

Dva příklady ze zcela odlišných oblastí. Revoluční kalendář: je místem paměti, neboť jako kalendář měl poskytnout *a priori* rámec veškeré možné paměti, a protože byl revoluční a svou rétorikou a symbolikou vyjadřoval úmysl „otevřít novou knihu historii“, jak ctižádostivě tvrdil její hlavní organizátor, a „navrátit Francouze zcela k sobě samým“, jak se vyjádřil jiný komentátor. A tedy zastavit uprostřed probíhající revoluce dějiny a budoucnost označit dny, staletími a roky, symbolikou revoluční epopeje. Již tyto vlastnosti činí z revolučního kalendáře místo paměti, ovšem rozhodující je, podle našeho názoru, že se nestal tím, co si jeho zakladatelé přáli. Kdybychom totiž ještě dnes žili podle jeho rytmu, byl by nám natolik blízký – jako gregoriánský kalendář – že by pro nás nemohl být místem paměti. Byl by splynul s naší „krajinou paměti“ a sloužil by jako východisko pro všechna místa paměti. Nicméně selhání kalendáře nebylo úplné: vycházejí z něj klíčová data a události, které s ním vždy zůstanou spojeny – Vendémiaire, Thermidor, Brumaire. A motivy místa paměti se vrací k sobě, stávají se deformujícími zrcadly, jež jsou jeho pravdou. Žádné místo paměti neunikne těmto zakladatelským arabeskám.

Nebo vezměme jiný příklad – slavnou *Cestu dvou dětí kolem Francie*: i to je bezesporu místo paměti, neboť právě tak jako „Malý Lavisse“ utvářela paměť milionů mladých Francouzů v době, kdy jeden ministr školství mohl vyndat hodinky ze své kapsy a prohlásit v osm hodin ráno: „Všechny naše děti přecházejí Alpy“. Místem paměti i proto, že představuje inventář toho, co je třeba vědět o Francii, a je identifikačním vyprávěním a iniciační cestou. Ovšem věci jsou poněkud složitější: pozornější analýza ukazuje, že již v momentě svého vzniku (1877) *Cesta* vypovídala o Francii, která již nebyla, a že toho roku, v němž 16. května došlo k upevnění republiky, získala takovou odezvu proto, že se nechala poněkud očarovat minulostí. Knížka pro děti, jejíž úspěch – jak se často stává – je částečně dílem paměti dospělých. Třicet pět let po vydání, kdy v předvečer války dosud kraluje, je dílo jistě čteno jako připomenutí, apel, a je již nostalgickou tradicí, což dokazuje fakt, že ačkoli bylo upraveno a zmodernizováno, staré, původní vydání se prodává lépe než vydání nové. Kniha se stává vzácnější a vzácnější a používá se pouze v odlehlých venkovských končinách. Upadá v zapomnění. *Cesta* se stává pomalu vzácností, pokladem ukrytým na půdě, dokumentem určeným historikům. Vystupuje z kolektivní paměti, vstupuje do paměti historické a nakonec do paměti pedagogické.

V roce 1977, při příležitosti stého výročí, ve chvíli, kdy knížka *Le Cheval d'orgueil* (Pyšný kůň) dosahuje jednoho miliónu výtisků a kdy Francie Giscarda d'Estainga, Francie průmyslová, ačkoli již stížená hospodářskou krizí, objevuje svou ústní paměť a venkovské tradice, přichází nové vydání. *Cesta dvou dětí kolem Francie* vstupuje opět do kolektivní paměti. Stává se však součástí paměti jiné, v očekávání nových zapomenutí a nových podob. Co však propůjčuje této stálíci na hvězdném nebi míst paměti její sílu: její původní motiv, nebo věčný návrat cyklů její paměti? Bezpochyby obojí.

A právě tento princip dvojí příslušnosti nám umožňuje – vzhledem k nekonečnému množství míst – formulovat určitou hierarchii, vymezit jejich pole, popsat jejich škály.

Vidíme-li jasně široké kategorie věcí, které sem spadají – vše, co se váže ke kultu mrtvých, vše, co je součástí dědictví, zajišťuje přítomnost minulosti v přítomnosti, zároveň je jisté, že i některé jiné kategorie, které neodpovídají přesně definici, si mohou činit nárok na status místa paměti a naopak mnohé, ba možná většina z těch, jež svou podstatou odpovídají, musí být vyloučeny. Neboť např. ty vlastnosti, jež předurčují mnohá prehistorická, geografická či archeologická místa ke statutu míst, ba vysokých míst paměti, jsou často právě tím, co by je mělo z této kategorie vyloučit – absence vůle k paměti, kompenzovaná zdrcující tíhou, kterou je obtěžkal čas, věda, sen a paměť lidí. Na druhé straně žádná hraniční zóna není nabitá tímtež nábojem jako Rýn, nebo „Finistère“, onen „konec země“, kterému Michelet udělil na několika slavných stránkách jeho velikost a vznešenost. Všechny ústavy, všechny diplomatické smlouvy jsou místy paměti, ústava z roku 1793 ovšem s jinou silou než ústava z roku 1791, jejímž zakládajícím místem paměti je - Deklarace práv člověka a občana. Nijmegenský mír nemá tutéž hodnotu jako přelomové body, jakými jsou dělení říše Karla Velikého, Verdun či jaltská konference.

V této situaci paměť diktuje a historie píše. Dvě oblasti zasluhují naši pozornost – události a historické knihy, neboť nejsou hybridními útvary paměti a dějin, nýbrž nástroji paměti v historii par excellence a proto umožňují přesné vymezení. Není každé velké historické dílo, ba samotná historie jako žánr, určitou formou míst paměti? Není každá významná událost a samotný pojem události ex definitione místem paměti? Obě otázky vyžadují přesnou odpověď.

Ze všech děl o historii můžeme považovat za místa dějin pouze ta, která jsou založena na přetváření paměti nebo jsou jejími pedagogickými příručkami. Velkých děl, jež založila novou historickou paměť, není ve Francii tak mnoho. Ve třináctém století jím byly *Velké kroniky Francie* (*Les Grandes Chroniques de France*), které ve zhuštěné podobě shrnují dynastickou paměť a zakládají historiografickou tradici, která bude trvat několik století. Další mezník nastal v šestnáctém století v době náboženských válek, kdy se ustavila škola „dokonalé historie“ (*Histoire parfaite*), která rozbila legendu o trójských kořenech monarchie a obnovila mýtus galských kořenů: emblematickým příkladem nové tradice je dílo, modernistické samotným titulem, Etienna Pasquiera (1599) *Zkoumání Francie* (*Les Recherches de la France*). Moderní koncepci historie prosazuje historiografie konce období restaurace. U jejího zrodu byly *Les lettres sur l'histoire de France* Augustina Thierryho (1820). Definitivní podoba (vydání v jednom svazku v roce 1827) *Dopisů* se časově kryje (s rozdílem několika měsíců) s prvním skutečným dílem budoucí hvězdy, *Přehledem moderní historie* (*Précis d'histoire moderne*) od Micheleta, jakož i počátky Guizotových přednášek o „historii civilizace Evropy a Francie“. Konečně pozitivistické národní dějiny, jejichž manifestem je *Revue historique* (1876) a pomníkem sedmadvacetisvazkové Lavissovy *Dějiny Francie* (*Histoire de France*). Totéž se týká Pamětí, jež by se – již svým názvem – mohly jevit jako místo paměti. Stejně tak autobiografie či intimní deníky. *Paměti ze záhrobí* (*Mémoire d'outre-tombe*), *Život Henryho Brularda* (*Vie de Henry Brulard*) nebo *Amielův deník* (*Journal d'Amiel*). Jsou-li místy paměti, není tomu tak proto, že jsou lepšími či většími díly, nýbrž proto, že pouhé cvičení paměti komplikují vznesením otázky po samotné paměti. Totéž lze říci o pamětech státníků. Od Sullyho k De Gaullovi, Richelieueovy *Závěti* (*Testament*), přes *Mémorial de Sainte-Hélène* až k *Deníku* (*Journal*) Poincarého – všechny bez ohledu na svou hodnotu patří k žánru, který má své konstanty i specifika: předpokládá znalost ostatních pamětí, rozdvojení osobnosti pera a činu, identifikaci individuálního projevu s kolektivním a podřízením osobních, zvláštních zájmů zájmu státu – to vše jsou motivy, které nás nutí, abychom tyto počiny považovali v panoramatickém obraze národní paměti za místa.

A „velké události“? Místy paměti jsou pouze dvě kategorie událostí, přičemž míra jejich „velikosti“ pranic nerozhoduje. Patří sem události mnohdy nepřilíš významné, které jsou sotva registrované

ve chvíli, kdy se dějí, jimž ovšem budoucnost retrospektivně přisoudí velikost a hodnotu prvopočátku, hodnotu historických zlomů. Dále pak události, při kterých se neděje nic nebo téměř nic, jimž je však záhy propůjčen symbolický význam a které jsou samy sobě – již v momentě, kdy probíhají – jakousi anticipovanou vzpomínkou na sebe sama. Současná historie – s pomocí sdělovacích prostředků – je svědkem mnoha takových pokusů, pokusů předem odsouzených k nezdaru. Například volba Hugo Capeta, událost vcelku nevýrazná, které sled generací potomstva, jež skončí na oprátce, bude po tisíc let přisuzovat roli, kterou na počátku neměla. Nebo vagon v Rethondes, stisk ruky Montoira či De Gaullův průvod po Champs–Elysées. Zakládající událost nebo událost jako představení. V žádném případě tu však nelze mluvit o události samé. Pokud bychom ji chápali jako součást pojmu místa paměti, popřeli bychom jeho specifickou – paměť se přimyká k místům jako dějiny k událostem.

Nic nám však nebrání, abychom uvnitř tohoto pole promýšleli možné podoby a klasifikaci. Od nejpřirozenějších míst, které dává konkrétní zkušenost, jako hřbitovy, muzea a výročí, po místa, jež jsou plodem sofistického intelektu; nejen již zmíněný pojem generace, genealogie, nýbrž i různá „dělení“, na nichž jsou založeny všechny koncepce francouzského prostoru, nebo „krajina jako obraz“, která je okamžitě srozumitelná, vzpomene-li především Corota nebo Cézannovu Sainte–Victoire. Pokud si všimáme materiálního aspektu míst, vynořují se místa v sestupném pořadí podle své síly. Připomeňme přenosné předměty, které rozhodně nepatří mezi nepodstatné – národ paměti a jeho desky Zákona jsou význačným příkladem; místopisy, jejichž veškerá hodnota tkví v přesné lokalizaci a zakořenění v zemi; všechna turistická místa, Národní knihovna, právě tak spojená s palácem Mazarin jako Národní archivy s palácem Subise; konečně i pamětihodná místa, která bychom ovšem neměli zaměňovat s architektonickými díly. Pamětihodná místa – sochy nebo pomníky mrtvých – jsou obdařena významem vycházejícím z jejich samotné existence, a ačkoli jejich místo není zdaleka nepodstatné, mohly by se nacházet i jinde, aniž by tím ztratily význam. Jinak je tomu s celky, které vystavěl čas a jež nabývají významu ve složitých vztazích mezi jejich jednotlivými prvky; zrcadla světa nebo určitého období jako katedrála v Chartres či palác ve Versailles. Jestliže si zvolíme funkční hledisko, objevíme spektrum míst, jednoznačně určených k tomu, aby

uchovávala zkušenost, již nelze předávat a která zanikají společně s těmi, kdo ji prožili, od veteránských spolků po ta, jejichž účel – opět pomíjivý – je pedagogický, jako např. příručky, slovníky, závěti či "rodinné kroniky", které kdysi hlavy rodin sepisovaly pro své potomstvo. Konečně se můžeme zaměřit i na symbolickou složku. Lze rozlišovat místa opanující a místa opanovaná. Ta první, okázalá a triumfální, impozantní a často vnucovaná, ať již na základě autority státu nebo stavů, vždy však shora, se vyznačují chladem a slavnostním hávem oficiálních slavností. Prožíváme je spíše trpně než spontánně. Do druhé kategorie patří místa útočištná, svatyně spontánních věrností a tichých poutí. Toť živé srdce paměti. Na jedné straně Sacré-Coeur, na druhé lidové poutě do Lourdes. Na jedné oficiální truchlení za Paula Valéryho, na druhé pak pohřeb Jeana-Paula Sartra. Oficiální pohřeb De Gaulla v Notre-Dame a naopak hřbitov Colombey.

Tyto klasifikaci lze rozšiřovat a odstíňovat dle libosti. Podle rozlišení na veřejná a soukromá místa, na místa paměti, jejichž význam je omezen jejich komemorativní funkcí, jako pohřební proslovy, Douaumont nebo zeň komunardů, a místa, jejichž dimenze paměti je pouze jedním ze svazku jejich symbolických významů – státní vlajka, procesí, poutě atp. Tento náčrt nechce být přesný ani vyčerpávající. Jeho význam není ani v evokativním bohatství, nýbrž v samotné skutečnosti, že je možný. Ukazuje totiž, že existuje určitý společný jmenovatel spojující věci, které nejsou v žádném viditelném vztahu, a že jejich pobývání v témže prostoru hřbitova Pčre-Lachaise a státního statistického úřadu (Statistique générale) není surrealistickým spojením typu deštník a žehlička. Existuje určitá artikulovaná, hierarchizovaná síť zahrnující tyto různé identity, nevědomá organizační struktura kolektivní paměti, kterou bychom měli učinit vědomou si sebe samé. Místa jsou momentem národních dějin.

Místa paměti zcela vybočují ze všech dějinných typů, jež dobře známe, ať starých nebo nových, přičemž kritérium, které je činí odlišným, je prosté, ačkoli nikterak nevýznamné. Všechny historické a vědecké přístupy k paměti, ať se obracejí k paměti národa nebo k paměti různých typů sociální mentality, měly co činit s *réalitémi*, s věcmi samými, jejichž realitu se snažily co možná nejpříměji uchopit. Na rozdíl od všech předmětů dějin místa paměti nemají žádné referenty v realitě. Či spíše jsou sobě samým svými vlastními referenty, znaky, které odkazují pouze k sobě, čistými znaky. Ni-

koli že by neměla obsah, fyzickou přítomnost a neměla historii – právě naopak. Ovšem to, čím jsou místy paměti, je to, čím právě unikají dějinám. *Templum*: vydělení v nerozlišenosti profánního – prostoru nebo času, prostoru a času – určitého kruhu, uprostřed kterého vše symbolizuje, vše znamená. V tomto smyslu je místo paměti dvojím místem: místo s přesahem, do sebe uzavřené, uzavřené do své identity a usebrané do svého jména, ale trvale otevřené šíří svých významů.

To představuje jejich nejbanálnější a nejméně obvyklou historii. Nejběžnější témata, nejklassičtější materiál, zdroje na dosah ruky, nejméně sofistikované metody. Zdálo by se, jako by se vracela někdejší historie. Nicméně jedná se o něco zcela jiného. Tyto předměty jsou uchopitelné pouze ve své nejbezprostřednější empiričnosti, ale jejich význam je jinde a vzpírá se tomu, aby byl vystižen v kategoriích tradiční historie. Historická kritika proměněná v kritickou historii, nikoli pouze vlastních pracovních nástrojů.

Probuzená sama sebou, aby se prožívala v druhém plánu. Historie čistě přenosová, která, jako válka, je uměním výkonu, křehké štěstí vztahu k obnovenému předmětu a nerovná angažovanost historika v jeho předmětu. Historie, která vposledku spočívá pouze na tom, co mobilizuje, tenoučké pouto, nehmatné, sotva vyslovitelné, zbytek nevykořenitelného pouta k již vyprchalým symbolům, jež v nás přetrvává. Oživení historie à la Michelet, jež neodbytně připomíná ono probuzení z hoře z lásky, o kterém tak dobře mluvil Proust, onen moment, kdy se obsedantní svěrač vášně konečně uvolní a kdy skutečným žalem je konec strádání tím, čím jsme tolik strádali, žal, který již chápeme jen s pomocí důvodů rozumu, nikoli iracionality srdce.

Jde o literární aluzi. Máme ji odmítnout nebo jí přiznat plnou oprávněnost? Literární odkaz nachází svou legitimitu i v tomto případě v současnosti. Paměť měla vždy pouze dvě možná oprávnění: historické a literární. Ostatně vždy se uplatňovala souběžně, až dosud však odděleně. Dnes se hranice vytrácí a z trosek zanikající historie – paměti a téměř současně se ztrácející paměti – fikce vyrůstá nový typ historie, který vděčí svému novému vztahu k minulosti, jiné minulosti, za svou sílu i legitimitu. Historie je naší náhražkovou představivostí. Obrození historického románu, móda osobních dokumentů, literární oživení historického dramatu, obliba ústního podání historie – lze je vysvětlovat jinak než jako nástupce

zanikající fikce? Zájem o místa, v nichž se ukotvují, zhušťují a vyjadřují vyčerpané zdroje naší kolektivní paměti, je výrazem tohoto vědomí. Historie, hloubka doby vytržená své hloubce, pravdivý román jedné epochy bez skutečného románu. Paměť povýšená do samotného středu dějin: truchlení nad zesnulou literaturou.